

s tovább, Kosztolányi, Vörösmarty, Petőfi, Arany példáin túl a napló szerzője megvallja egyik nagy szenvedélyét a minduntalan megidézett költő, Ady iránt, aki újra meg újra megjelenik a könyv lapjain, hogy támogassa az író vállalkozását. Ady a magyar és Kafka a világirodalom szöszölőjaként állandó szereplői a *Sors és jelkép*nek. Majd az író személyes emlékei következnek, arcképsorozat Kuncz Aladár, Nagy István, Gaál Gábor, Balogh Edgár, Kós Károly vonásaival, s a viszontlátás meghatottságával felidézett Szemlér Ferenc. A szerző újraolvas és beépít szövegébe példázatokkal teljes vagy figyelmeztető, intő lapokat, s ezek felsorakoznak a megidézett árnyképek mellé, a kultúra idejére visszapillantó nosztalgiaát erősítik.

Mert a kultúra, abban a szellemben, amely áthatja ennek a naplónak az üzenetét, a legrangosabb, legnyomatékosabb érv; úgy szolgálja majd a jövőt, ahogy a múltban gazdagságával egy-egy kor legelőrelátóbb szellemeit szolgálta. Ezzel a felfogással és az értő otthonosságával tájékozódik Méliusz József a román írásbeliség világában. Az általa szorgalmazott dialógusban a román irodalom, értékeivel és tanúságával partner, barátságsszimbólum, az időbeli és térbeli közeledés és kölcsönös megismerés jelképe. Ha a történelem lépten-nyomon megidézttetik a könyvben, s a lázadás nagy vértanúi egymás mellé kerülnek azonos eszmék jegyében, az irodalomban is részt vállal a maga szükségszerű ékesszólásával. Ion Codru Drăgușanu az új, dinamikus, korszerű szellemiség képviselőjeként szerepel, és — hozzátennem — mint olyan erdélyi gondolkodó, akinek sikerült megszabadulnia a földrajz és a tudálékoskodás béklyóitól; az utazás Szeben környéki szakaszán feltűnik George Coșbuc és Octavian Goga, majd Liviu Rebreanu az *Akasztottak erdejével*; Lucian Blaga mint a fasizmus fertőzetével szembenálló költő; N. D. Cocea és Mihai Beniuc; Nicolae Iorga ránk hagyott tanúskodása a nemzetiségek egymásratalálásáról; de őrzi a múlt idő egy csodálatos barátság marandó voltát is: a Geo Bogzáról írott szavak alkotórészei a könyv általános szimbolikájának. Írók, akik megemlékeztek Erdélyről, vagy bejárták hegyeit-völgyeit. A barátság él, és jelképei megmaradnak egy könyvben, amely erről a tartós emberi kötelékről szól. Áthaladva „a lélek és az emlékek tájain“, Méliusz József újjáalkotta ennek a térségnek a sorsát és jelképeit, amelyet immár a hazával való azonosulás nevének nevezhetünk.

Szilágyi Júlia fordítása

SZILÁGYI JÚLIA

Egy utazás kitérői

Így hát Svejk elhagyta a „Kehely“-hez címzett vendéglőt a titkosrendőr oldalán, s amikor kiléptek az utcára, jámbor mosollyal belebámult kísérelője arcába, és megkérdezte tőle:

- *Menjek le a járdáról?*
- *Hogyhogy?*
- *Gondoltam, ha le vagyok tartóztatva, nincs jogom a járdán menni.*

JAROSLAV HAŠEK: SVEJK

I. kitérő: járda-jog

Vannak közérzetek, amelyeket könnyebb illusztrálni, mint meghatározni.

Svejk úgy érzi, hogy letartóztatása után jogi helyzete annyiban különbözik a letartóztatását megelőző állapottól, hogy most már nem közlekedhetik a járdán, nem járókelő többé, hiszen nem megy, hanem viszik. Elvesztette a járda védelmét. Jogáról a járdához akkor derül ki, hogy kiváltság, amikor nem élvezi többé a néhány centiméternyi emelvény fölényét, a járdáét az úttesthez, az állampolgárét a járműhöz, a teherhordó baromhoz, az emberét a dolgokhoz képest. Svejk persze téved. A járda is a börtönbe vezet(het). Hibás szillogizmusa — a teljes jogú állampolgár a járdán halad; akit letartóztattak, már nem teljes jogú állampolgár; tehát nincs helye a járdán — valójában művészi kép. Svejk sorsa ezzel a tévedéssel válik jel-

képessé. Létezésének szférája látszólag leszűkült, voltaképp ez a pillanat lendíti át a partikularitásból a nembeliségbe. Abból, hogy letartóztatták, még nem következik, hogy nem szabad a járdán közlekednie. De abból, hogy másodrendű állampolgár — még ha nem veszik is őrizetbe —, egyenesen következnek, hogy bármikor a legönkényesebb, a leglogikátlanabb döntések tárgya lehet. Kivált háborúban, amikor a másodrendű állampolgár (a Monarchiában kisebbségi, Palivec kocsmájában a politikai események naivan illojális, gyanútlanul ellenzéki kommentátora) kétes megbízhatóságából gyanússá, gyanúsból hazaárulóvá minősül a magát hazának, sőt HAZÁNAK kikiáltó államrend előtt.

II. kitérő: irodalmi traumatológia

Eddig az analógia. Az alaphelyzetre s a belőle származó közérzetre korlátozódik. A helyzet megjelenítése, a közérzet művészi közvetítése tekintetében Hašek szatirikusan megformált műve és a *Sors és jelkép* pátosza között semmilyen rokonság nem mutatható ki. Ha egyáltalán regényként olvashatjuk Méliusz (publicisztikai című, esszéekkel átszőtt, retorikusan felépített, útinaplónak írott és memoárként prezentált-kiegészített, lírai hevületű) könyvét, azt kell megállapítanunk róla, hogy egy közérzet anamnézise, a szerző félelmetesen pontos diagnózisával: „irodalmi traumatológia.” Vagyis: az élmény, az emlék, a feszültség, az asszociáció — a közérzet — mint regényanyag van jelen a műben, amely így, ahogy van, regény is lehetne.

Nálunk egyébként — az irodalomtörténet tanúsága szerint — az irodalom ott kezdődik, ahol másutt, más történelmi éghajlatok alatt végződni szokott: az állásfoglalásnál. Íróink századokon keresztül végvári vitézek voltak, földönfutók vagy hitvallók. Az esszé közírassá sürgősödött, a memoár vitairattá élesedett, a bujdosó leveleit nem a Kedves Némén könnyezte meg, hanem az utókor. Regényeink balladák, líránk vád és panasz volt, s ha volt Schillerünk, örömmódát nem írt. Ha Dante Szatmáron születik (s miért ne, hiszen tehetségekben sosem szűkölködtünk), máig is azt vitatnók, a guelfeknek volt-e igazuk, vagy a ghibellineknek. Az olaszokat ez régesrég nem érdekli. Nálunk az irodalomtól sosem az irodalmat várták, hanem a megváltást azonnal, vagy a bódulatot addig is.

Méliusz nem megváltó, nem is sámán. Minthogy útirajza Sorsot és Jelképet invokál, feljogosít a kitérőkre. A könyv maga is kitérők sorozata, vagy ha úgy tesszük, egyetlen, a prédikátorok hevével elzengett invokáció, a prédikátorok puritán aszkézise nélkül. Kitérők a múltba, invokáció a jövőhöz. A szabadsághoz, amely eljön, csak ki kell várni, meg kell érdemelni. A várakozás persze még nem érdem. Kivárni annyi, mint túlélni, elviselni, megmenteni — van úgy, hogy ez a minimális program maximális erőbevetést igényel. A kérdés — vajon az erőfeszítést kell-e értékelni vagy a programot — azért nem lenne méltányos, mert a közérzetben még nem különültek el egymástól. A traumatológia külön műfaj — a differenciálatlanságé. Ezért kell a történelmi stresszt megidézni mint a műfaj eredőjét.

Van kivívott veszély is, megidézett megsemmisülés, kiérdemelt üldöztetés — az ártatlan szembefordulása saját ártatlanságával. Szenvedni rossz. Ártatlanul szenvedni s azt nyöszörögni közben, hogy nem tettünk semmit, mentésként, magunk elé tartani szégyenünk pajzsát — a legrosszabb. Ki ebből a megszokott rettenetből, a mozdulatlanság halott-mimikrijéből! De hová? — Utazni kell, hírt vinni, hírt hozni. Így szól az utasítás.

III. kitérő: út — utas — utasítás

Utasítás szavunk alighanem közös tövű az utazással, eredetileg azt a megbízást jelentette, amellyel valakinek útra kellett kelnie. Itt egyszerre jelent külső parancsot és belülről fakadó vágyat a helyváltoztatásra. Egész irodalma van azoknak az életformáknak, életérzéseknek, amelyekben az utazás, a helyváltoztatás a helyzetváltoztatást hivatott pótolni. Méliusz könyvében sürgeti ezt, elébe megy. A türelmetlenül várakozót az utazás veszélye és szüksége arra emlékezteti, hogy csálnak a látszatok: a vonat indul és érkezik, nem a bakterház.

Azt az átmeneti állapotot, amelyben 1943-ban a könyv hőse s egyben írója sokadmagával él, az utazás dinamizálja. Tevékeny készülődéssé mozgósítja a tétlen várakozást, a passzív szorongást aktív veszélytudattá. Ezt az utazást — Temesvártól Brassóig és vissza — nem elég a térképen követni; a tájnak nemcsak topográfiája van, a városoknak nemcsak urbanisztikájuk, még a vasúti fülke sem csupán fülledt — feszült is a történelmileg meghatározható félelemtől. Az utas aggódva figyel, figyelik-e az útitársai, igyekszik kitalálni, kitalálják-e a gondolatait. Tudja, min-

denki annyira veszélyes, milyen veszélyesen gondolkozik. Hogy miért fél, mitől fél az utas? Az 1946-os kiadás olvasója egyből megfelelehetett a kérdésre. 1973-ban késik a válasz, habozik az olvasó, s csak hosszass megfontolás után, bizonytalanul vagy elszántan, ki-ki természetete, tapasztalata szerint felelhet: ahol félnek, ott mindenki fél. Bombától, titkosrendőrtől, attól, hogy rátörhetnek, elhurcolhatják, meg kell válnia a szeretett lényektől, a meghitt tájaktól, az elvégzendő feladatoktól. Csak az nem fél, aki felkészült arra, hogy letaszíthatják a járdáról.

Akár fiktív is lehetne az utazás. Nem az, hiszen az utazó fel tudja mutatni a vasúti jegyét, a személyazonossági igazolványát, az útlevelét, s ha mindezekről — bár valódiak voltak — kiderítik, hogy hamisak, ott a könyv, amelynek megírása végett útra kellett kelnie. A legfőbb hatóság, az utókor előtt egyetlen dokumentummal bizonyíthatja a fikció hitelességét — s ez maga a könyv.

IV. kitérő: és mi a könyv?

„Az író szerepe a könyv“ — mondja Méliusz József, és hiszünk neki. Elhiszszük könyvről, hogy szerep, elhiszszük szerepéről, hogy könyv. Próbáljuk elképzelni, milyen lehet az, amikor úgy kell, csakis úgy lehet könyvet írni, hogy a lényeg el kell rejteni a lényegtelen közé, mögé, annyira, hogy nem is tudni végül, mi a nagyobb veszély: ha megértik, vagy ha nem értik meg; milyen az, amikor ködbe burkolóznak a városok a gondolat kunyhóival és székesegyházaival, s félő, hogy mire a köd felszáll, a kunyhók és székesegyházak bérkaszárnnyákká uniformizálódtak; amikor üvölténi kell az arénában, hosszú történelmi pillanatokra elfelejtve vagy rá sem eszmélve, vajon az oroszlán, a gladiátor vagy a vértanú szerepét szánták a szerepre ítéltnek. S mindvégig bizonytalanságban maradni afelől, szántak-e neki egyáltalán szerepet, vagy maga kreálta azt is, összetévesztvén sorsot jelképpel, jelképet szereppel. Hogy talán nincs is szerep, csak könyv van. S ez esetben a szerep a mit sem sejtő olvasóé, akiért one man show-ját előadta, s aki tapsol vagy fütyöl aszerint, hogy a beavatott vagy az értetlen szerepe jutott neki, s nem tudván a játékról, nem is játszik, hanem komolyan vesz mindent, éppúgy életével szavatolva alakítása hitelességét, mint ahogyan az író tesz hitet amellett, hogy nem klakknak és nem klikknek ágál, nem is a zenekari ülés vájt fülvű közönségét kívánja gyönyörködtetni, hanem a karzatok népét okítani, okosítani, ha kell, cirkuszi eszközökkel, minden szerepek östípusa, a tragikus csepürágó sikerétől sújtottan. Ha van szerep, amely a démoszt szolgálja, hát ez az. Nem könnyű, nem hálás, de groteszk és kínos, mint az igazság maga, s mint az, elkötelezett és következetes, mert — amint Méliusz József vallja — „ha hirdetjük a demokráciát, az ellentmondásait is vállalnunk kell“. Nem mint a demokrácia lényegét, hanem mint menet közben megoldandó feladatokat.

BÁGYONI SZABÓ ISTVÁN

SZAVAIMAT

nem érted még pedig ha közelebb jönnél
kék egemről végtelen vásznakban hullna
vállaidra gyermeki öszinteségem
és rád képzelt ingedről bimbókat szednék
margarétát s pillogó búzavirágot
kakukkfűvet árnikát gyöngyajak-szárnyat
liliomot
s szöhetnék szőnyeget néked
gyökerekből — gyermekek játszóterének
neveznök el kedvesem évek után majd
csak értenéd szavaim intését s jönnél
közelembé
vállamig
véremig
legalább